

FOLKLORINĖS PATIRTIES APRAIŠKOS GYVENIMO PASAKOJIMUOSE

VILMA DAUGIRDAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – pačių tautosakos pateikėjų užrašyti gyvenimo pasakojimai.

Darbo tikslas – panagrinėti, kaip garsių tautosakos pateikėjų gyvenimo pasakojimuose reiškiasi folklorinė patirtis, stabtelint prie žanrinio aspekto.

Tyrimo metodai – analizės, interpretacinis.

Žodžiai raktai: gyvenimo pasakojimas, folkloro pateikėjas, folklorinė patirtis, vidinis išgyvenimas, žanras.

Įvadinės pastabos

Lietuviškoje mokslo erdvėje nuostatos dėl gyvenimo pasakojimo kaip folkloristikos objekto nėra išdiskutuotos, neaptartos ir tokios medžiagos fiksavimo metodologijos. Pastarųjų metų ekspedicijų patirtis leistų teigti, kad kaip tik gyvenimo pasakojimai buvo vienas iš svarbesnių impulsų, skatinusių vaduotis iš uždaro rato, kuriame vis dar sukamės rinkdami folkloro faktus ir duomenis*. Tačiau neturėdami

* Kasmėt vis dar išsirengiame į ekspedicijas fiksuoti šiuo metu gyvuojančios folklorinės tradicijos, siekdami aprėpti visus tautosakos žanrus su kuo platesniu jų kontekstu. Kiek paprasčiau su dainuojamąja tautosaka: stengiamės fiksuoti visą pateikėjų repertuarą, apimančią ne tik dainas, bet ir religines bei romansines laidotuvių giesmes; iš akių stengiamės neišleisti ir dainų sąsiuvinį, kurių iš ekspedicijų parsivežame bent po keletą. O štai su pasakojamąja tautosaka yra kiek kitaip. Klasikiniai pasakojamieji žanrai (juos vis dar sąžiningai inventorizuojame, dažniausiai fiksuodami jau tik sakmių ar pasakų „konspektus“, išmone žavinčius mitologinių sakmių, įvairių tikėjimų „komentarų“) anaipol nėra vieninteliai su šiandienos situacija susiję dalykai. Kaip teigia Annikki Kaivola-Bregenhøj, pasakojimų „žanrų atpažinimas ir įvardijimas visą laiką yra aktualus, nes pasakojamoji tautosaka nuolat keičiasi. Įvairiais laikotarpiais kinta ir populiarumas žanrų viduje. Antai suaugusiųjų malonumui sektos pasakos jau nebegyva mūsų kultūros tradicija, tačiau į jų vietą atėjo <...> žodžiu plintantys žanrai, kurie anksčiau iš viso nelaikyti tautosaka, pavyzdžiui, asmeniškai pasakojimai, gandai ir apkalbos“ (*Annikki Kaivola-Bregenhøj. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas. – Tautosakos darbai, [t.] XXII (XXIX). Vilnius, 2005, p. 204*). O kartu įvairios šiuolaikinių pasakojimų grupės inspiruoja naujų krypčių atsiradimą pasakojamosios tautosakos tyrinėjimuose (žr. *Vilmos Voigt. Ar labai tamsūs pasakojamosios tautosakos horizontai? – Tautosakos darbai, [t.] XIX (XXVI). Vilnius, 2003, p. 57*). „Kai pasakojimai analizuojami įvairiopa <...>, pasakojimų tekstai pateikia nepaprastai daug žinių apie žmones, jų gyvenimo sąlygas, pasaulėvaizdį bei

aiškios gyvenimo pasakojimų fiksavimo metodikos, pasitelkę savo intuiciją dažniausiai orientuojamės į natūralistinę (*naturalistic*) metodą, leisdami kūrybingam ir kalbiam pateikėjui pačiam kurti savo pasakojimą; tuo tarpu konstrukcionistinis (*constructionist*) medžiagos fiksavimo metodas¹, kol kas neturint jokio klausimyno, paliekamas visiškai rinkėjo „savivalei“. Pasiremiant užsienio kolegų, gana intensyviai plėtojančių šios medžiagos fiksavimo ir tyrimo mechanizmus, patirtimi, laikas ruošti dirvą ir rimtoms studijoms, nes folkloristų iniciatyvos jau laukiama ir įtvirtinant gyvenimo pasakojimo, kaip folkloristikos objekto, analizės metodikas*. Nuo to, ar gebėsime spręsti iškylančias problemas, priklausys, ar spėsime užfiksuoti vyresniosios kartos, potencialių mūsų šiandieninių pateikėjų, autobiografinius pasakojimus, kurie yra daugiau negu unikali ir labai individuali asmeninė patirtis ar subjektyvi objektyvios tikrovės reprezentacija.

Nebūdama pasakojamosios tautosakos specialistė, su lengvabūdiška drąsa straipsnyje neužsimosiu nei aptarti gyvenimo pasakojimo kaip folkloristikos objekto, nei mėginti brėžti tyrimų gairių. Vis dėlto tikriausiai reikėtų pasiaiškinti dėl šiame rašinyje vartojamo gyvenimo pasakojimo, o ne kasdienėje mūsų vartosenoje įsvyraujančio gyvenimo istorijos termino. Lietuvių folkloristikoje dar nenusistojus naujųjų pasakojamųjų žanrų terminijai, straipsnyje prioritetas teikiamas užsienio kolegų dažniau vartojamam terminui gyvenimo pasakojimas (*life story*); tuo tarpu gyvenimo istorijos (*life history*) terminas paprastai vartojamas antropologijoje².

Apie pateikėjo talento pasireiškimą kuriant gyvenimo pasakojimą

Ieškant nepretenzingo būdo atkreipti dėmesį į šią medžiagą, pasižvalgymui po ją pasirinkti garsių tautosakos pateikėjų gyvenimo pasakojimai (folklorinėje literatūroje vadinami autobiografiniais ar biografiniais pasakojimais, atsiminimais ar tiesiog autobiografijomis): gretinant garsios liaudies dainininkės Anelės Čepukienės pačios užrašytą autobiografinį pasakojimą³ ir Rožės Sabaliauskienės knyga išėjusius atsiminimus, kuriuose tarsi atskiri dvidešimt trys pasakojimai susieti šios žymios tautosakos pateikėjos gyvenimo linija⁴, aptariami folklorinės tradicijos atspindžiai juose, dėmesį sutelkiant į žanrinį aspektą. Šie autobiografiniai pasakojimai atskaitos tašku pasirinkti dėl kelių priežasčių. Pirmoji – abi pateikėjos yra vienos kartos dzūkės. Taigi jos atstovauja tos pačios regioninės Lietuvos dalies folklorinei tradicijai, kuriai įtaką darė panaši kultūrinė, istorinė, netgi socialinė (nuo vaikystės jas abi lydėjo

tas vertybes ir problemas, kurios kultūroje užėmė svarbiausią vietą“ (*A. Kaivola-Bregenhøj*. Min. veik., p. 207). Susidūrę su tokiais pasakojimais, kurių tematika, pasak Leonardo Saukos, marga kaip pats gyvenimas (*Leonardas Sauka*. Lietuvių tautosaka: Vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams. Kaunas, 1998, p. 101), ne vienas nuleidžiame rankas – kur čia folkloras, o kur – jau ne. Beje, tikriausiai reikėtų pridurti, kad tai ne pasakojamosios tautosakos specialistų patyrimai.

* Gyvenimo pasakojimą kaip folkloristikos objektą magistro darbe aptardama Daiva Liškauskaitė ne kartą kelia šios medžiagos tyrimo metodikos, kurios nebuvimas, beje, jaučiamas ir ši darbą skaitant, klausimą (žr. *Daiva Liškauskaitė*. Gyvenimo istorija kaip folkloristikos objektas: Magistro darbas. Vadovė lekt. dr. Saulė Matulevičienė. VU Lietuvių literatūros katedra, 2006).

sunki našlaitės dalia) patirtis. Tokį pasirinkimą lėmė ir informacijos užfiksavimo būdas – individualūs gyvenimo pasakojimai, užrašyti pačių pateikėjų*.

A. Čepukienės ir R. Sabaliauskienės autobiografiniuose pasakojimuose išryškėja keli folklorinės patirties žanriniai aspektai. Skaitant šiuos gana margo turinio kūrinus, į akis krinta skirtingų žanrų tradicijos įtaka pačiam pasakojimo būdai, kuri, žinoma, lėmė ir kiti veiksniai, tarp jų – pateikėjų prigimtis. Savitai prozos tekstui dera dainingas A. Čepukienės pasakojimo būdas. Kaip pažymi Marcelijus Martinaitis, į tekstą „įsiterpia ištisos lyrinės pastraipos, lyg dainos žodžiai – pasakodama apie savo sunkius vargus, ji tarsi ima dainuoti⁵⁴“. Vykusios dainų poetikos ir pasakojimo žanro dermės ar nebus lėmęs ypatingas dainų tekstų ir gyvenimo atitikimas, kai gyvenimo įvykiai jau tapę dainos teksto savastimi – dainų žodžiais išdainuojant vargą, skaudžias netektis, našlaičio dalią, meilę?⁶ Norbertas Vėlius, užrašinėjęs iš A. Čepukienės folklorinę medžiagą, vėliau renkęs jos rinktinę, rašo: „Įvairiais gyvenimo laikotarpiais tautosaka savotiškai veikė A. Čepukienės charakterį, galvosena – visa jos individualybė. O antra vertus, jos pačios individualybė paveikė tą liaudies kūrybos dalį, kurią ji išmoko⁵⁷“.

Bet reikia pažymėti, kad, gyvenimą išdainuojant lyg išplėtoto siužeto dainą, emocijos neužgožia pasakojime rišlaus dėstymo (prirašyta 18 sąsiuvinių!). Čia prisiminimas Annikki Kaivola-Bregenhøj pastebėjimas apie tradicinius folkloro žanrus, kad „dažnai pasakojantis pasakotojas nušlifuoja pasakojimą savo atmintyje⁵⁸“. Nespėliosime, ar A. Čepukienė turėjo susikūrusi savo gyvenimo istorijos modelį, bet jau autobiografijoje paminėti atvejai leistų manyti, kad ji ne vienam ir ne kartą savo

* XX a. antroje pusėje, renkant tautosaką, įvairiuose Lietuvos pakraščiuose rastas nemažas būrelis garsių pateikėjų. Ne vieno jų pateiktą folklorinę medžiagą savitai praturtino pačių rašyti autobiografiniai pasakojimai, savo turiniu ir forma žodinėje liaudies kūryboje neturėję pavyzdžio, o šiandien tampantys folkloristikos objektu. Antra vertus, nei trumputė autobiografija, nei ilgas gyvenimo pasakojimas, kad ir kaip meniškai jie būtų parašyti, nelaikytini literatūros kūriniai. Įvairiais sumetimais pačių pateikėjų (dauguma jų gimę dar XX a. pradžioje) žodžiais papasakotas gyvenimas, kuriame gana aktyviai įvairiomis formomis reiškėsi ir senieji folkloro žanrai, vertintini greičiau kaip bendros folklorinės tradicijos segmentas. Su tokia nuostata užbėgama už akių ir galinčioms kilti abejonoms dėl tinkamumo tyrimui pasirinktų R. Sabaliauskienės autobiografinių atsiminimų, rodančių „neeilinius autorės gabumus“ (Pratarmė. – Atbėga elniais devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė. Vilnius, 1986, p. 6).

Čia skaitytojui galima priminti, kokia medžiaga disponuojama kalbant apie pačių pateikėjų užrašytus gyvenimo pasakojimus. Be jau minėtų A. Čepukienės ir R. Sabaliauskienės, trumpas autobiografijas yra parašiusios Juzė Jurkonienė (Juzės Jurkonienės autobiografija. – Kraštotyra. Vilnius, 1975, p. 300–302) ir Juzefa Ramanauskaitė (Pynė, supinta iš vargo... – *Juzefa Ramanauskaitė. Kakarykalnio aidai*. Vilnius, 1996, p. 8–13). Dainininkas Petras Zalanskas paliko 26 sąsiuvinis etnografinių rašinių, atsiminimų apie Mardasavo kaimą ir savo gyvenimą (žr. LTR 7273; dalis jų publikuota šio pateikėjo tautosakos rinktinėje: Iš autobiografijos. – Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius; melodijas spaudai parengė Danutė Kuzinienė. Vilnius, 1983, p. 313–328). Eleonora Bručienė, raginama Jurgio Dovydaičio (jų laiškus žr. LTR 7060 /priedas/), pasakodama savo gyvenimą, rašė „balanos gadyne“ turėjusius pralenkti atsiminimus (žr. LTR 7060). Atskira knyga išleisti Elžbietos Skuodienės atsiminimai (*Elžbieta Skuodienė. Kai vėluoja laimė*. Vilnius, 2002). Keletas autobiografinių pasakojimų paskelbta knygų serijoje „Aš išdainavau visas daineles“ ([kn]. 1–3. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Vilnius, 1985, 1988, 1997). Prie šios medžiagos šlietęsi ir „Senovinių kupiškėnų vestuvių“ dalyvių autobiografijų rinkinys „Pasakoja kupiškėnai“ (Vilnius, 1980).

gyvenimą pasakojo „atviru širdžiu“. Antra vertus, iš įvykių be apibendrinimų dėliojamas šios dainininkės gyvenimo pasakojimas savo konstrukcija artimesnis dainų komponavimo principams: dainos „menkai paiso siužeto nuoseklumo, laiko ir vietos rėmų, jos kalba motyvais, paklūstančiais jausmo, vaizduotės proveržiams“⁹. Panašią, tik šįkart ne motyvų, o įvykių mozaiką randame A. Čepukienės tekste. Ir skaitantysis kartais turi gerai pasukti galvą, kad pasitelkęs ano meto istorines, kultūrinės, socialinio bei visuomeninio gyvenimo realijas suprastų, ką atspindėti orientuotas vienas ar kitas įvykis, įpintas į pasakojimą ir, atrodytų, visai nesusijęs su pateikėjos gyvenimu. Be to, lyrinėje dainoje į pirmą vietą iškylantis „jausminis dainininko santykis su tikrove“¹⁰ leidžia nevaržyti fantazijos polėkio. Ar ne panašus ir A. Čepukienės pasirinktas atskaitos taškas, suteikęs jai laisvę neieškoti jokių jungčių dėstant atrenkamus įvykius. Beje, tokio jausmų išsiliejimo ir taip giliai tekstą persmelkiančio emocinio prado nerasime skaitydami kitų pateikėjų autobiografinius pasakojimus.

Kitokio požiūrio ir vertinimo, kalbant apie atskirų folkloro žanrų įtaką gyvenimo pasakojimui, reikalauja R. Sabaliauskienės atsiminimai, kuriuose ryškėja ne jausminis (kaip A. Čepukienės), o racionalus, N. Vėliaus žodžiais tariant, santūriai nusiteikusių pasakotojos¹¹ santykis su pateikiama medžiaga. Žodinę liaudies kūrybą iš jos užrašinėję, vėliau aptarinėję folkloristai pabrėžia, kad R. Sabaliauskienės talentas daugiau epinis nei lyrinis¹². Tikriausiai neatsitiktinis sutapimas, kad pati ėmusis plunksnos R. Sabaliauskienė kūrė literatūrines pasakas; tuo tarpu A. Čepukienės parašyti apsakymai ir vaizdeliai neprilygsta jos eilėraščiams. „Eiliuoti kūriniai parašyti jautriai, gražiai panaudota dainų poetika – nuo liaudies dainos jie mažai atsiplėšę, rodos, ne parašyti, o dainuote sudainuoti.“¹³ Su pasakojamąja tautosaka, jos sekimo tradicija siejama ir R. Sabaliauskienės atsiminimų knyga „Prie Merkio mano kaimas“¹⁴. Atrodytų, neįmantriai, bet gyvai ji kuria patrauklų pasakojimą, pasitelkusi įgimtą pasakotojos talentą. Norint pateikti išsamią analizę, kaip R. Sabaliauskienės atsiminimuose reflektuojami pasakojamieji žanrai, reikėtų leisti į apskritai platesnį atsiminimų aptarimą įtraukiant ne tik folklorinę, bet ir literatūrinę bei publicistinę pateikėjos patirtį. Be to, nesant garso įrašo, toks tyrimas niekada nebus išsamus. Tačiau, atrodytų, ir plika akimi autobiografiniuose atsiminimuose pastebimas aktyvus jų autorės, kaip tautosakos žinovės, santykis su gyvąja folkloro tradicija duoda užuominą į tokios interpretacijos galimybę. Siekiant atkreipti dėmesį, kuria linkme galimi tyrimai, pateikiami keli pavyzdžiai, atskleidžiantys pasakojamųjų žanrų tradicijos įtaką šios pateikėjos gyvenimo pasakojimui.

Talentingas pasakotojas žino, naratyvų tyrėjų teigimu, jog pasakojimo negalima plėsti be galo, kad klausytojų dėmesys nepradėtų silpti¹⁵. Ar ne toks žinojimas juntamas ir iš R. Sabaliauskienės atsiminimų – ji tarsi analitikė atrenka savo gyvenimo įvykius, neperkraudama jais pasakojimo, ir ieško būdų, kaip, užuot atvėrus plačią įvykių panoramą, trumpai, bet įtaigiai pristatyti skaitytojui ano meto realijas, žmones ar jų tarpusavio santykius. N. Vėlius yra pastebėjęs, kad R. Sabaliauskienė, matyt, labiau yra mėgusi buitines pasakas ir anekdotus, ją žavėjęs „šių

kūrinių šmaikštumas, sąmojis, jų paskirtis kasdieniame gyvenime – praskaidrinti nuotaiką, sukelti šypseną ar juoką¹⁶. Ir atsiminimuose, atrodytų, iš visiškai nekomiškos gyvenimo situacijos surezgamas trumpas anekdotinis pasakojimas, kurio vykęs informatyvus apibendrinimas, nereikalaujamas platesnio konteksto, į tekstą įkomponuojamas ir vėliau:

Su savais tėvulis kalbėti nemėgdavo. Namuose būdavo tylu kaip kapinėse: jokių kalbų, jokių šnekų. Susijuoksi prie stalo – gausi šaukštu kakton. Dėdė Petras irgi nesišnekėdavo su tėvu. Dėl tos nekalbės būdavo ir juokingų atsitikimų: sūnus, anksčiau pasikėlęs, pasigauna arklį ir aria lauką, o tėvas, vėliau pasikėlęs, ieško arklio po ganyklą, po laukus. Kaimynai dažnai pasišaipydavo: „Vienas Petras pusę dienos aria, o kitas – pusę dienos arklio ieško“ (PMMK p. 29–30).

Kitoje vietoje jau užtenka tik užuominos:

<...> parvažiavo iš Amerikos ir dėdė Juozas. <...> Sako, ir pinigų turėjo parsivežęs, tik jų niekas nematė, nes ūkiui pagerinti nedavė. Todėl ir prasidėjo tylą: tėvas tyli, ir sūnus tyli. Darbuose susiklausymo irgi nebuvo, kaip ir su Petru: vienas lauką arė, o kitas arklio ieškojo (PMMK p. 34).

Arba vėl – Radvilė Racėnaitė, analizavusi, kiek ir kaip raštu užfiksuotoje pasakoje atsispindi individuali, improvizacinė pateikėjo saviraiška, pažymi, kad viena iš priemonių tai saviraiškai atsiskleisti yra tiesioginė kalba¹⁷. Tik skaitydami (negirdėdami) dinamišką R. Sabaliauskienės kuriamą dialogą, jaučiame pasakotojos temperamentą. Tiesioginiu pasakojimo išpūdžiu, o ne tolygiai, nuosekliai plėtojamu pasakojimu su visomis detalėmis stengiamasi paveikti skaitytoją ir kartu suteikti informacijos apie vaizduojamojo laikotarpio realijas. Toks, sakysime, yra ano meto valdininkiją pristatantis epizodas:

<...> nuskubėjau į Merkinę paso darytis, kitų dokumentų. Užeinu į valsčių, o sekretoriaus akiniai į mane ir pažiūrėt nenori. <...> Laimė, sutikau Saimoną iš savo kaimo. Pasakoju jam savo nepasisekimą: „Padėk, – sakau, – Saimonėli!“ Tas ir sako: „Grįžkim – sekretorius man pažįstamas, gal paklausys“.

Grįžome. Saimonas prašo:

– Sekretoriau, padėk šitai mergaitei, parašyk, ko reikia.

Užsidedė sekretorius kaip gaidys:

– O tu nelįsk akysna su savo mergaite, aš savų reikalų turiu! – Ir eina pro duris. Saimonas pastoja kelią ir vėl prašo:

– Adomai, būk žmogus, paklausk, padėk jai!

Kur tau! Adomas pasišiaušė kaip višta perekšlė:

– Leisk, nes policiją pašauksiu! Leisk, sakau!

Taip mus išprašė iš valsčiaus. Dar vieno vyriškio su panašiais reikalais irgi nepriėmė.

– Ką dabar darysim? – dejuoju.

– Aš žinau, ką darysim. Nieko nebus netepus, – sako Saimonas. – Sekretorius laukia do-
lerių, galvoja, kad turi ir duosi.

– Bet aš gi neturiu nė sulūžusio skatiko (PMMK p. 179–180).

Iškelti vos keli folklorinės patirties, ryškėjančios jau iš paties pasakojimo, aspektai rodytų, kad garsių pateikėjų gyvenimo pasakojimai atspindi, kokiai tradicijai atstovauja jų kūrėjai – dainuojamajai ar pasakojamajai.

Apie folklorinius intarpus gyvenimo pasakojimuose

Ne mažesnę susidomėjimą, aptariant žymių pateikėjų gyvenimo pasakojimus, kelia tautosakinės medžiagos eksploatavimo galimybės juose: kaip senųjų klasišinių folkloro žanrų kūriniai ar tik jų elementai komponuojami į tekstą. Kad ir negausi medžiaga leistų svarstyti, jog žanro apimtis, pateikėjo žanrinė orientacija ir folkloro funkcionalumas (kokią vietą jis užėmęs visuomenėje ir kokią paskirtį atlikęs) būtų svarbiausi veiksniai, lėmę folkloro „intarpų“ panaudojimą autobiografiškuose pasakojimuose.

Ilgiau nesustojant, reikėtų tik pažymėti, kad visais atvejais neribotos yra patarlės, derančios ir filosofinei minčiai reikšti, ir taikliai žmogaus ar socialinio reiškinio charakteristikai nusakyti, panaudojimo galimybės kuriant savo gyvenimo pasakojimą. Žodžių taupi patarlė ypač pamėgta R. Sabaliauskienės. Kaip brangus vaikystės prisiminimas ne vieno pateikėjo gyvenimo pasakojimuose iškyla piemenavimo dienos – su dainuotomis piemenų dainelėmis, erzimais, paukščių balsų pamėgdžiojimais. Argi pakaktų R. Sabaliauskienės „Piemenėlių varguose ir džiaugsmuose“ tik suminėti, kokius paukštelių „permėdavo“, nepateikiant pačių tekstų (žr. PMMK p. 77–79)?

Senųjų folkloro žanrų tekstai ar tik jų fragmentai dažniausiai pasitelkiami konstruojant pasakojimą apie praeitį, kai tautosaka buvusi čia pat, po ranka; kaip realybės dalis jie panardinami į jiems įprastą kontekstą. Dažnesni yra deriniai, kai dainuojamieji žanrai įpinami į pasakojimą gyvenimo rūpesčiams ar dramoms, rečiau – džiaugsmams atspindėti. Dainų posmai nėra tik poetinio žodžio meno pavyzdžiai ir rašant autobiografiją A. Čepukienės dar kartą išgyvenamoje vestuvių dramoje*:

Jau artinas rytas. Nuvej visi gult. O man nėra miego, vis galvoju apie gyvenimą nelauktą, kurio aš visai nenoriu. Man dainuoja: *Pakirsta rūtele, Daugiau nežaliuosi, Tu jauna mergele, Daugiau neuliosi*. Ir kitą: *Paskutinį vakarėlį Aš pas savo broliužėlį Po sodą vaikščiojau, Vuogeles rankiojau*. Tai brolis kad pradėjo verkt, ir visa mano giminė. O aš labiausia, jau nat su žodžiais. Dar jos daugiau dainuoja, mano pamergės, kad brolis suprast savo klaidą: *Duokit žinėlį į aukštą kalnelį, Kad pribūtų ma tėveliai Ant šios valandėlės*. O sesuo mano tai tiek verkia, rodos, mani į kapus leidžia (LTR 3546 p. 87–88)**.

Negana to, vietomis, impulsyviai atsiliepdama į emocijas sukėlusius prisiminimus, A. Čepukienė pereina į raudų poetiką ir intonacijas. Atrodytų, natūralu, kai pasakodama apie mirusius tėvus į juos kreipiasi rauda:

Tada einu į mišką ir tin randu gražių gėlių. Tai prisiskinu daug, kiek telpa į mažas mano rankutes, ir skubu į tėvelį ir mamytį, į aukštą kalnelį papuošt jų kapų. Čia dar sukukau raibi gegutė, tai sugraudino mano jauną širdelę, ir pradedu verkt balsu. <...> Tiek verkiu, kad, rodos, širdelė mano plyš. Ir skubiai bėgu ant kapų, nešu gėlelių padėt ant tėvų kapų. Tai tūnai

* Norint palyginti, kaip jau kitoks „reikšminis krūvis“ tenka tekste panaudotiems tarsi ir tiems patiems tautosakiniais elementams, galima žiūrėti A. Čepukienės pasakojimą apie brolio sūnaus vestuves (LTR 3546 p. 431).

** Tekstas iš A. Čepukienės rankraščio publikuojamas su visomis tarmės ypatybėmis, kiek jas išlaiko pati pateikėja. Rašyba ir skyryba (rankraštyje nesant jokių skyrybos ženklų) tvarkoma pagal dabartinis bendrinės kalbos reikalavimus.

kai pradėsiu verkt, ir vis balsu, su žodžiais: *Tėveliai mano, mylimieji mano, ar jūs nelaukiat didelės viešnelės, sa mielos dukrelės, viečnos siratėlės? Ar jum nespaudžia jūs smūtnių širdelių? Iškelkit, tėveliai, meilingas rankeles, nušluostykit mano gailias ašarėles. Oi, jūs pasakykit, oi, jūs pamokykit mani siratėlį, kap vargelis varguoti, in kų man prisiglausti: ar in žalių medelį, ar in šaltų akmenėlį, ar in juodų patvorėlį. Žemele sieroji, tai tu persiskirki po mano kojolėm. O kad aš ineitau į gilų grabelį pas mylimus tėvelius, tai aš pabeigtau sa didžį vargelį, sa trudnų buitelį.* Ir tada puolu ant kapo mamytės ir apkabinu, ir rėksiu rėksiu (LTR 3546 p. 44–45).

Kartais raudos intonacijos prasiveržia ir netradiciniame raudojimo kontekste, bet įvykio svarbai sugestijuojant toks raiškos būdas yra tinkamas išgyvenimams reikšti. Pasakodama apie brolio sūnaus vestuves (kai po keliolikos metų ji parvažiavo į gimtinę), artimų žmonių ir gimtųjų vietų ilgesį A. Čepukienė ne vaizduoja, o tarsi išrauda:

Kai beigės dovanot, tada atvažiau cigonai – jaunosios visa vestuvė. Vieni sėdėjo vežimuose ir dainau, kiti jojo ant tų pačių arklių. O suodini visi kai kaminai vyrai. Moterys nesuodinos, tik teip mandriai pasrėdį, kad buvo in kų pažiūrėt. O vis norėjo pabučiuot cigonai moterų. O mani tai labiausia sveikino, negalėjau atsikratyt aš jų. <...> Aš negalėjau jiem visko nupasakot savo gyvenimo, o visi norėjo sužinot mano nelaimės: kaip atsitiko su koja. Aš jiem viską papasakojau, ir verkėm sykiu, ne vienas su manim verkė. Aš pasakojau, kaip aš pasiilgstu gimto krašto, o manį niekas. Tik gal žali medeliai ar tie takeliai, kur aš vaikščiojau su sveikom kojolėm. O gal pasiilgo tas azerėlis, tyrus vandenėlis, kur maža plaukiojau per vasarėles. Oi, skaudėjo mano širdelį, vėrė kai kalavijas – taip ilgai aš jų nematius per penkiolika metų, ir gal daugiau jau nematysiu savo kaimynėlių ir sa tavorškėlių. Jau užaugo mano takeliai žaliuoju vejeli, o paskui užaugo ir žaliais medeliais. Galės kukuot tin raibios gegutėlės, tik ne aš verksiu vargo asabėlė. Tegul tin virsta žali medeliai povelės plunksnelėm, kad aš juos reğetau ir iš svetimos šalelės, kur jie žaliuoja, kurioj šalelėj. Rodo[s], kad galėtau, tai su jais kalbėtau rytas vakarėlis, kol išpasakotau sa didį vargelį, sa sunkių buitėlių... (LTR 3546 p. 438–439).

Gal neatsitiktinai tokio vidinio išsipasakojimo dainų posmais nerasime R. Sabaliauskienės autobiografiniuose atsiminimuose*. Jos dainuojamąją tautosaką analizavusi Pranė Jokimaitienė rašo: „R. Sabaliauskienė – draugijos, kolektyvo žmogus. Jai daina gal ne tiek emocinio išsikrovimo, kontempliavimo, įsijautimo vienumoje, kiek bendravimo su žmonėmis priemonė. Juk XX a. pradžios ir vidurio Lietuvos kaimas buvo labai dainingas. Be dainos niekur neapsieisi – nei kasdieniuose darbuose, nei šventėse“¹⁸. Tokia dainos paskirtis įprasminama ir autobiografiniuose atsiminimuose, į juos, kaip svarbiausius gyvenimo įvykius, įtraukiant vaikystėje tėvulio namuose vykusius du „didelius balius“ – su dainų posmais ir visa dainavimo aplinka, kai netgi rūstusis tėvulis sakė eilėrašį apie pupas (žr. PMMK p. 30–33, 41–45).

Dainuojamosios ir pasakojamosios tautosakos repertuaro santykis gyvenimo pasakojimuose – pasakojamųjų žanrų nenaudai, gal todėl, kad pastarieji paprastai nesiejami su asmeniniais pateikėjo išgyvenimais, o ir senųjų pasakojamųjų žanrų funkcionavimas natūralioje terpėje gana anksti pradėjęs silpti. Ateityje, praplėtus tyrimų lauką, gal atsiskleis išsamesnė pasakojamųjų žanrų, įkomponuotų į kūrybiškos

* Įdomus ir informatyvus A. Čepukienės ir R. Sabaliauskienės santykio su daina atskleidimo šaltinis galėtų būti ir jų rašiniai apie dainą (žr. *Anelė Čepukienė. Oi dainos dainelės. – Liaudies kūryba, [kn.] 1. Vilnius, 1969, p. 191–197; Rožė Sabaliauskienė. Apie dainą. – LTR 4669/637/).*

prigimties pateikėjų gyvenimo pasakojimus, panorama. Aptariamuose gyvenimo pasakojimuose iš atminties kartu su asmeninio gyvenimo įvykiu ištraukiamos pasakojamųjų žanrų detalės nėra dažnos. Vienas išpūdingiausių pavyzdžių, kai gyvenimo aktualija susiejama su pasakos situacija, galėtų būti A. Čepukienės be džiaugsmo prisimenamas išvažiavimas į nemylimo vyro namus:

Po dovanų greit važiavau svetimon šalin. Rengė martelį svetimon šalėn. Kaip Aglį žalčių karalienį, teip ir mani, apipuolį kai žalčiai tik vyniojas pagriebt ir pabėgt (LTR 3456 p. 99).

Aptarti keli folklorinės tradicijos pasireiškimo žymių pateikėjų autobiografiniuose pasakojimuose atvejai tarsi ir leistų teigti, kad tautosakos žinovo gyvenimo pasakojimas negali būti nesusijęs su atmintyje jo saugomais liaudies kūrybos turtais. Kita vertus, aptariamuose pasakojimuose prasimuša XX a. antrojoje pusėje ryškėjanti senųjų folkloro žanrų apmiršimo tendencija, kai keičiantis pačiai gyvenimo sanklodai, aktualinusiai politines ir kultūrinės naujoves, keitėsi apeigos, papročiai, tradicijos – būtina terpė tiems žanrams išlikti ir gyvuoti. Nustoję gyvuoti natūraliomis sąlygomis, bet dar saugomi pateikėjų atmintyje, vis dažniau į gyvenimo pasakojimus jie įpinami kaip meninė iliustracija, o ne kaip medžiaga, kuria reiškiamas gyvenimo patirties ar vidinio išgyvenimo apibendrinimas. Kaip informacinę sakmių (beje, sudariusių periferinę pateikėjos repertuaro dalį¹⁹) žanro iliustraciją būtų galima įvardyti R. Sabaliauskienės Puvočių kaimo aprašyme meniškai įkomponuotą sakmę apie laumę (PMMK p. 17). Kaip priemonė teiginiui pagrįsti ir plėtoti į samprotavimus apie kunigus A. Čepukienės įpinama pasaka-legenda (ATU 759D) apie Dievo iš dangaus išstremtą angelą (LTR 3546 p. 379–382). Kalbant apie XX a. viduryje vykusias įvairias pervartas, svarstyтина, ar aptariamuose gyvenimo pasakojimuose neaptinkame ir tik laikinai folklorinėje tradicijoje aktualintų funkciškai atnaujintų senųjų žanrų apraiškų. Čia norėtūsi stabtelėti prie R. Sabaliauskienės darbams į Vokietiją išvežto jaunimo (tarp išvežtųjų buvo ir šešiolikmetė pateikėjos dukra) apraudojimo:

Kad nors būtų ėmę berniukus, o dabar mergaites, šešiolikmetes! Koks gi jų laukė likimas be priežiūros prieš rankose?! Oi, verkė motinos, oi, raudojo. Ir keikė hitlerininkus, oi, keikė, kad jie „aptemdė aukštas klėteles, kad išplėšė jaunas dukreles, kaip iš kūno širdeles, sauleles šviesiausias“. Ir aš raudodama keikiau nevidonus, „svetimus užėivius, kaip juoduosius kranklius, kaip plėšrius vanagus“, kad jiems „būtų ankšta ir žalioj girelėj, ir niemoj triūnelėj, kad juos išblaškytų po tamsias gireles, po didelius vandenėlius, kaip jie išblaškė mūs jauną jaunimėlį po visas šaleles ant sunkijų darbėlių...“ (PMMK p. 256–257).

Kas tai? Talentingos tautosakos pateikėjos, rašančios atsiminimus, individuali kūryba, siekiant „pademonstruoti“ dar neeksplikuoto žanro improvizacijos galimybes? Pasak P. Jokimaitienės, raudas R. Sabaliauskienė kūrusi ir pati²⁰; vienas tokios kūrybos pavyzdžių yra rauda apie dukrą, išvežtą reicho darbams (raudą žr. TR 2706/533/). Vis dėlto prie raudojimo, dalijantis ne asmeniniu, o greičiau apibendrintu viso kaimo sielvartu dėl darbams į Vokietiją išvežto jaunimo, gal stabtelėta nenusižengiant folklorinei tradicijai, nors pateikėja ir turėjo progų parodyti XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijoje dar autentišką mirusiojo apraudojimo situaciją prisimindama mamos ar močiutės laidotuves. Donatas Sauka yra pažymėjęs, kad Dzūkijoje, kur dar buvęs gyvas mirusiųjų apraudojimo paprotys, karo ir pokario

metais gedėjimas nekaltų karo aukų (fronte žuvusiųjų, baudėjų nužudytųjų, priverčiamiesiems darbams išvežtųjų) aktualino improvizacinį raudos žanrą, leidusį sulydyti asmeninį sielvartą su tautos patirtimi ir šitaip įgijusį istorinį-politinį rezonansą²¹. Tokiu pagrindu vertinama į pasakojimą įpinama raudojimo situacija su kūrybingai improvizuotos raudos elementais leistų ją sieti su XX a. vidurio lokale folkloro tradicija, juo labiau kad pati R. Sabaliauskienė Puvočių kaimo moterų sielvartą vertina platesniame kontekste:

Betgi ne mes vienos verkėm. Karas tai kraugerys, kuris minta žmonių krauju, o užsigeria motinų ašaromis. Mūsų skausmas tik lašelis skausmo mariose. Ne vieni buvo Pirčiupiai placioje mūsų šalyje, ne vieną kaimą sudegino su gyvais žmonėmis (PMMK p. 259–260).

Nesukaupus išsamesnių folklorinės tradicijos raiškos gyvenimo pasakojimuose tyrimų rezultatų, tuščias būtų kalbėjimas apie folkloro pokyčių bei renovacijų atspindį juose. Vis dėlto pažymėtina, kad pasižvalgius po XX a. pradžioje gimusių pateikėjų gyvenimo pasakojimus, sekant folkloro žanrų apraiškų tendencijas juose, ryškėja, jog folklorinė patirtis tampa per sekli atsilipti į naujus gyvenimo reiškinius, individualizuotus išgyvenimus. Aptariamuose gyvenimo pasakojimuose (maždaug nuo XX a. vidurio) vis labiau ryškėja rašytinės literatūros įtaka (ne vienas to meto pateikėjas buvo pamėgęs Žemaitę, Lazdynų Pelėdą, Salomėją Nėrį, Joną Biliūną, Vincą Krėvė-Mickevičių ir kitus autorius); visuotinėmis laikytų tiesų ir vertybių reprezentacijai tikriausiai tinkamiausias buvęs publicistinis stilius, kurį, pavyzdžiui, pasitelkia R. Sabaliauskienė kalbėdama apie sovietinės santvarkos atneštus pasikeitimus.

Aptartos kelios gyvenimo pasakojimuose ryškėjančios folkloro žanrų gyvavimo ir kaitos tendencijos leidžia kelti prielaidą, kad XX a. pirmojoje pusėje folkloro žanrai, buvę neatskiriama žodinės tradicijos saugotojų gyvenimo dalis, tampa ir su tuo laikotarpiu susijusių prisiminimų savastimi; o nelikus netolimos praeities „kaimo“, jame tarpusi folklorinė medžiaga ne visada tiko individualiems jos žinovų išgyvenimams ir patirčiai reikšti. Tačiau žanrinis gyvenimo pasakojimų analizės aspektas neturėtų baigtis su XX a. pradžioje gimusių pateikėjų autobiografiniais pasakojimais. Baiba Bela-Krūmiņa jau yra atkreipusi dėmesį į galimą įvairių pasakojamųjų žanrų (tarp jų ir folklorinių) derinimą asmeninės patirties istorijose apie sovietinį laikotarpį Latvijoje²². Be to, XX a. antrojoje pusėje Lietuvoje kurtos ir plitusios naujausio dainuojamojo folkloro klodo partizanų ir tremtinių dainos (nors kartais ir labai negausios variantų) vienaip ar kitaip turėtų iškomponuoti ne vieno šiandieninių pateikėjų gyvenimo pasakojime ne tik kaip asmeninės patirties, bet ir kaip istorijos atspindys.

Išvados

Gyvenimo pasakojimas kaip folkloristikos objektas dar turės išsivirti lietuviškoje mokslo erdvėje, sukeldamas nemaža diskusijų, kaip fiksuoti ir tirti šią medžiagą. Įtraukiant mūsų jau pradėdamus po truputį fiksuoti gyvenimo pasakojimus į folkloristikos tyrimų lauką, nereikėtų pamiršti archyvuose saugomų žymių pateikėjų rašytų autobiografinių pasakojimų, kuriuose dar gyvai pulsuoja tai, apie ką rašė

Tomas Venclova: „Folkloriniai ritualai kartais tebėra gyvi netgi miestiečių buityje; folkloriniai archetipai nepastebimai, bet neabejotinai formuoja gamtos suvokimą, požiūrį į augalus ir paukščius, į gyvybę ir mirtį; folkloriniai pasakymai sudaro vieną iš pačių svarbiausių kasdieninės kalbos klodų“²³.

Straipsnyje kaip tiriamąjį objektą pristatant XX a. pradžioje gimusių tautosakos pateikėjų pačių užrašytus gyvenimo pasakojimus, pamėginta kiek plačiau aptarti senųjų klasikinių folkloro žanrų įtaką ir vaidmenį juose. Gretinti dviejų garsių džiūkių pateikėjų – Anelės Čepukienės ir Rožės Sabaliauskienės – autobiografiniai pasakojimai leistų teigti, kad jau pats pasakojimo būdas atspindi, kokiai tradicijai atstovauja jų kūrėjas – dainuojamajai ar pasakojamajai, o gal tiksliau būtų sakyti, kad folklorinė dainininkės ar pasakotojos patirtis subtiliai lemia medžiagos pateikimą. Kita tos patirties pusė atsiskleidžia, kai kartu su gyvenimo įvykiu iš atminties ištraukiama patarlė, dainos posmas ar pasakojamųjų žanrų fragmentas ir meistriškai įkomponuojami į gyvenimo pasakojimą kaip neatskirama paties gyvenimo dalis. Kartu folkloro žanrų pasireiškimo tendencijos gyvenimo pasakojimuose leidžia stebėti XX a. antrojoje pusėje ryškėjantį atotrūkį tarp gyvenimo ir senojo, klasika vadinamo folkloro.

¹ Plačiau žr. *Robert Atkinson*. The Life Story Interview. – http://usm.maine.edu/~atkinson/life_story_interview.htm [žiūrėta 2006-08-11].

² Plačiau žr. ten pat.

³ A. Čepukienės autobiografinio pasakojimo rankraštis saugomas LLTI Lietuvos tautosakos archyve (LTR 3546); jo ištrauka spausdinta pateikėjos tautosakos ir kūrybos rinktinėje (Autobiografija. – Oi tu kregždėle: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė. Parengė Norbertas Vėlius; dainų melodijas spaudai parengė Laima Burkšaitienė. Vilnius, 1973, p. 209–267).

⁴ *Rožė Sabaliauskienė*. Prie Merkio mano kaimas. Atsiminimai. Bendraautoris *Juozas Aidulis*. Vilnius, 1972. Straipsnyje vartojama santrumpa PMMK.

⁵ *Marcelijus Martinaitis*. Poezija ir žodis. Vilnius, 1977, p. 160.

⁶ *Vilma Daugirdaitė*. Žvilgsnis į liaudies dainininką kaip lietuvių folkloristikos objektą. – Tautosakos darbai, [t.] XXII (XXIX). Vilnius, 2005, p. 48.

⁷ *Norbertas Vėlius*. Dainininkė Anelė Čepukienė. – Oi tu kregždėle: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė, p. 269.

⁸ *Annikki Kaivola-Bregenhøj*. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas. – Tautosakos darbai, [t.] XXX. Vilnius, 2005, p. 177.

⁹ *Kazys Grigas*. Jis išplėtė tautosakos matymo lauką. – Tautosakos darbai, [t.] XII (XIX). Vilnius, 2000, p. 17.

¹⁰ *Pranė Jokimaitienė*. Kaip kuriama daina. – Pergalė, 1965, Nr. 3, p. 163.

¹¹ *Norbertas Vėlius*. Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka. – Atbėga elniais devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius; [melodijas spaudai parengė Bronius Ambraziejus]. Vilnius, 1986, p. 46.

¹² Ten pat, p. 30.

¹³ *M. Martinaitis*. Min. veik., p. 159.

¹⁴ *N. Vėlius*. Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka, p. 44.

¹⁵ *Annikki Kaivola-Bregenhøj*. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas. – Tautosakos darbai, [t.] XXII (XXIX). Vilnius, 2005, p. 214.

¹⁶ *N. Vėlius*. Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka, p. 34–36.

¹⁷ *Radvilė Racėnaitė*. Novelinė pasaka „Edipas“ (AT 931). Individualaus atlikimo atspindžiai užrašytame pasakos tekste. – Tautosakos darbai, [t.] XXII (XXIX). Vilnius, 2005, p. 107–108.

¹⁸ *Pranė Jokimaitienė*. Rožės Sabaliauskienės dainų kraitis. – Atbėga elniais devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė, p. 13.

¹⁹ *N. Vėlius*. Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka, p. 37.

²⁰ *P. Jokimaitienė*. Rožės Sabaliauskienės dainų kraitis, p. 17.

²¹ *Donatas Sauka*. Lietuvių tautosaka. Vilnius, 1982, p. 247–249.

²² *Baiba Bela-Krūmiņa*. Multiple Voices: Narrative Genres in Stories about the Soviet Period in Latvia. – Folk Narrative Theories and Contemporary Practices: Abstracts. 14th Congress of the International Society for Folk Narrative Research (ISFNR). Tartu, 2005, p. 76–77.

²³ *Tomas Venclova*. Vilties formos. Vilnius, 1991, p. 258.

MANIFESTATIONS OF THE FOLKLORIC EXPERIENCES IN THE LIFE STORIES

VILMA DAUGIRDAITĖ

Summary

In the process of folklore collection in various Lithuanian regions during the second half of the 20th century, quite a number of famous folklore informants were found; the folklore material submitted by many of them was peculiarly enriched by their autobiographical accounts, previously unprecedented in the verbal creativity neither by their contents nor form, yet now increasingly becoming subjects of the folkloristic scrutiny. In the focus of analysis of the present study, the life stories composed by two famous folklore informants (both females belonging to the same generation and representing the folk tradition of the same Lithuanian region) in the 1970s were placed. More detailed attention is paid in the article to the influence and role of the old classical folklore genres in shaping these narratives. The results of the analysis allow us asserting that the mode of the life story chosen by a good folklore informant reflects the kind of tradition its author represents, i.e. folksong or folk narrative; or, to put it more accurately, the folkloric experience of the folk singer or folk narrator subtly shapes the way of presentation / narration itself. Another side of this experience reveals itself when a proverb, a strophe from a song or a fragment of a tale is “fished out” from the memory along with a certain life event and is neatly incorporated into the life narrative as an inherent part of life. Compositions with folksong fragments woven into the narrative seem to be more frequent. Nevertheless, proverbs exercise almost unlimited possibilities of expressing both philosophical thoughts and pinpoint characterizations of individuals or social phenomena. On the other hand, the tendencies of using the old classical folklore genres in the life stories allow us to note the increasing gap between life and folklore in the second half of the 20th century.

Gauta 2006-09-11